

Szabari Vera

A SZOCIOLÓGIA GYARMATOSÍTÁSA? (Beszámoló a Magyar Szociológiai Társaság 1999. évi közgyűléséről)

A Magyar Szociológiai Társaság (MSZT) 1999. december 10-én tartotta éves közgyűlését a Magyar Tudományos Akadémián. Az összejövetel célja a közgyűlés esedékes feladatainak ellátása volt, valamint három témában kerekasztal-beszélgetést szerveztek a jelenlévőknek.

I.

A közgyűlés alkalmával Tamás Pál, a MSZT soros, leköszönő elnöke értékelte a Társaság ez évi feladatait és eredményeit. Elsőként a Társaság keretein belül működő szakosztályi rendszert tekintette át, mely szerint ebben az évben nem volt képes teljesíteni a létrehozásakor kitűzött elvárásokat. A szakosztályi összejövetelek ritkák, túlságosan alkalmoszerűek az érdemi tudományos munkához. A Társaság tevékenysége második mozzanataként a negyedévente megjelenő Szociológiai Szemlének működtetését említette (a téma a délutáni harmadik kerekasztalnak is részét képezte). A Társaság harmadik feladata a szakmai konferenciák megszervezése és a szakmai díjak kiosztása. Az 1999-ben megrendezett „Tíz éves a rendszerváltás” konferencia pozitív értékelést kapott, az összejövetel média-visszhangja a szervezők elképzeléseit is felülmúlta. A Társaságnak két díj odaítélésében kellett döntenie. Az Erdei Ferenc emlékérmet 35 év alatti, könyvet (illetve tanulmányt) publikáló fiatal szociológus kaphatja meg. Idén ezt a díjat nem osztják ki. A másik díj, a Polányi Mihály-díj, amelyet 1998-ban alapítottak, az év szociológiai könyvét és az év szociológiai tanulmányát jutalmazza. Ennek kiosztását tavaszra halasztották, mivel az év végéig még további szociológiai művek kerülhetnek kiadásra.

A közgyűlésen szóba kerültek szervezeti kérdések is, mint a Társaság anyagi alapjainak újragondolása és egy reformbizottság szervezeti változtatásokkal kapcsolatos megbízása. A szakma túlélése érzékelhetően jelentős problémaként volt jelen az összejövetelen, ezt jelezték a kiválasztott témák és erre utalt a jelenlévők csekély száma is. A soros tisztújítás részeként változás következett be az elnökség összetételében. Tamás Pál átadta elnöki jogkörét Csákö Mihálynak, aki a Társaság 2000-re megválasztott elnöke. A közgyűlés megválasztotta a 2001. évre elnökét. Két jelölt (Rozgonyi Tamás és Szirmai Viktória) közül a közgyűlés Szirmai Viktóriát választotta a 2001. évre. Kovách Imre lemondott titkári tisztségéről és helyét Tibori Tímea vette át. Tamás Pál a Társaság köszönetét fejezte ki sokéves fáradozásaiért a visszavonult titkárnak.

II.

Az első kerekasztal-megbeszélés témája a magyar szociológia helyzetének értékelése volt. A vita kapcsolódott a Replika című folyóirat 1998. decemberi számában megjelent cikkekhez¹. A kerekasztal három meghívott vendége Bruszt László, Tamás Pál és Farkas János volt.

Bruszt László szerint a Csepeli György és Örkény Antal által vázolt helyzet² megváltozott. Az általuk bemutatott kép az átmeneti időszak egy pillanatára érvényes, ami mára elmúlt. Ma már nem lehet gyarmatosításról beszélni. Az érdeklődés lecsökkent a régió iránt, melyet korábban, mint élő laboratóriumot használtak a gyors társadalmi változások tanulmányozására a nyugati szakemberek. A nyugati kutatók jelentős része kivonult a kelet-európai régióból, ezzel elérve azt, hogy csak azok jönnek, akik ténylegesen érdeklődnek a térség iránt. Változatlanul megmaradt néhány nagyobb szervezet, amely anyagi támogatást nyújt a régióknak, de ezek száma csökkent. A változás negatív oldala, hogy az intézményi, strukturális keretek leromlottak, hiányzik az anyagi bázis. Bruszt László úgy véli nem gyarmatosítás, hanem izoláció és elszegényedés jellemző a térségre.

Farkas János úgy fogalmazott a magyar szociológia jelenlegi helyzetéről, hogy „a szociológia elvesztette diszkrét báját”. A hetvenes-nyolcvanas évekre jellemző konfrontáció után a kilencvenes években elbizonytalanodott a hazai szociológia. A kolonizációs tézis annyiban igaz, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban létezik bizonyos aszimmetria, ami leginkább a pénzek elosztásában és odaítélésében érvényesül. A hazai kutatók viszont jelentős egyéni kapcsolati tőkével rendelkeznek, melyet „közkincsé” kellene tenniük.

Tamás Pál felhívta a figyelmet arra, hogy a Csepeli György és Örkény Antal által írt cikk egy sajátos metszetet mutat be a kilencvenes évek eleji állapotokról, de mire ez az írás Magyarországra került, már le is zárult az általuk ábrázolt időszak. Szerinte a nyugati kutatók különböző érdeklődésből fordulnak a keleti régió felé. Ilyen típusok lehetnek a „hivatásos ördögűzők”, az újbaloldaliak, az újjobboldaliak

¹ A Replika 1998. decemberi számában a Tudomány gyarmatosítása címmel jelent meg a témáról összeállítás. E számban a témához kapcsolódóan a következő tanulmányok jelentek meg: Hadas Miklós: Bartók, a természettudós, Csepeli György, Örkény Antal és Kim Lane Scheppele: Kelet és nyugat között, Andorka Rudolf: A nemzetközi társadalomtudományos együttműködés előnyei, Zuzana Kusá: Szerzett vagy örökölt immunhiány? Alaina Lemon és David Altschuler: Kinek a társadalmát gyarmatosították? Csepeli György, Örkény Antal és Kim Lane Scheppele: Válasz bírálóinknak és támogatóinknak.

² Csepeli György és Örkény Antal szerint az új, posztszocialista valóság kihívásaira a szociológia nem volt képes megfelelő válaszokat adni a régióban. A kulturális szféra merevsége miatt egyre romlottak az anyagi feltételek. A finanszírozási rendszerek összeomlottak, de az intézményi keretek megmaradtak. A korábbi tudományos művek elvesztették hitelüket, és nem indultak új életművekre alapozott pályák. Ilyen állapotok jellemezték a magyar szociológiát is, mikor „nyitottá” vált a nyugati kutatók számára. A cikkben a szerzők azt kívánták megvizsgálni, milyen hatásokkal járt a Közép- és Kelet-Európába történő nyugati behatolás a társadalomtudományok területén. Ezt nevezték gyarmatosításnak. A „gyarmatosítás” hatásai: a keleti régió kutatói pusztá adatszolgáltatókká válnak, nyugati kutatók előjogai a nemzetközi adatbázisok fölött, agyelszívás, aszimmetrikus pályázati feltételek.

vagy a specialisták, akik a szociológiai egy adott területén együttműködnek a hazai kutatókkal. Ha földrajzi szempontból közelítjük meg a kérdést, Magyarország határaival véget érnek az intézményi keretek, mert keletebbre támogatás híján a nemzetközi kapcsolatokat is ápoló szakmai intézmények felbomlottak. Ez a probléma hazánkban sem megoldott, nem alakult ki működőképes támogatási rendszer.

Kovács Imre szerint a mai helyzet nem értelmezhető gyarmatosításként. A szakma nyitottabbá vált, és ha a magyar vagy kelet-európai kutatók hátrányosnak értékelik helyzetüket, azért nagyrészt nem a nyugati kutatók a felelősek. Különbséget tett a nyugat-európai lehetőségek és az észak-amerikaiak között. Magyarországnak jók az esélyei az Európai Unió által kínált rendszerben. A magyar szakma kevésbé követte a paradigmaváltást, amely a valósághoz közelebb problémák felé irányította a nemzetközi szociológiát. Szerinte a jövőben ehhez kell alkalmazkodni a hazai szociológiának is. Farkas János ehhez a gondolathoz kapcsolódóan elmondta, hogy az EU által leginkább támogatott témák, mint az információs társadalom, az egészségügyi kérdések, a munkaviszonyok megváltozása, vagy a regionális kérdések megválaszolása segíthetnek a hazai szociológia megerősödéséhez és nemzetközivé tételéhez.

III.

A második kerekasztal-beszélgetés a szociológus képzés és a munkaerőpiac kapcsolatáról szólt. A vitát Hrubos Ildikó vezette, aki elmondta, hogy a hazai szociológusképzés volumene megnőtt: míg 1990-ben kb. 130 fő kapcsolódott be a szociológusképzésbe az ELTE Szociológiai Intézetében és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, addig 1999-ben ez a szám meghaladta a 800-at. A régiek mellett új intézetek is részt vesznek az oktatásban, mint a szegedi József Attila Tudományegyetem, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem. A hallgatók számának gyors növekedése ugyan megfelel a nemzetközi trendnek, mégis egy sor megoldásra váró problémát felvet. A legégetőbb kérdés, hogy a képzés befejeztével hol helyezkedhetnek el a végzett hallgatók?

A vita három meghívott vendége: Sterk Péter, Máth András (mindketten, mint munkaadók egy-egy közvélemény illetve piackutató cég, a Szonda Ipsos és a GFK képviselőjeként) és Vedres Balázs (jelenleg PhD-hallgató a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen) volt.

A munkaadói oldal részéről a jelenlévők elmondták, hogy a hozzájuk forduló végzett vagy jelenlegi hallgatók nehezen alkalmazhatók, mert nem megfelelően képzettek. Máth András szerint „legnagyobb hiányosságuk a valóság”. A képzés nincs összhangban a munkaerőpiac elvárásaival, mert a hallgatók módszertani képzettsége nem megfelelő.

Róbert Péter szerint a munkaerőpiac és az oktatási rendszer kapcsolatának két lehetséges alternatívája van: a porosz típus, ahol jól képzett, egy-egy státushoz megfelelő képzettségű munkavállalóra van szükség, és az angolszász modell, ahol egy átlagosan képzett, jól tovább képezhető munkavállaló specifikus képzése a munkaadó feladata. A kérdés az, melyik válik a magyar oktatási rendszer jövőjévé?

Tamás Pál szerint – hasonlóan Máth Andrásához – a hallgatók nem elég fogékonnyak a létező társadalom problémái iránt. A hallgatók nem tudnak projekteket készíteni és végigvinni, határidőre dolgozni. Ennek egyik oka, hogy az őket tanítók sem készültek fel az újabb fajta kihívásokra.

A képzés és a munkaerőpiac kapcsolatának tárgyalása leginkább a piackutató cégek szemszögére korlátozódott, ezzel is jelezve, hogy milyen kevés lehetőség van a frissen végzett szociológusok számára a szakmában való elhelyezkedésre. A képzéshez nem kapcsolódik világosan meghatározható professzió. Bár a hallgatók létszámának növekedése mindenképpen pozitív a hazai szociológia számára, ugyanakkor a rendelkezésre álló feltételek nem megfelelőek a megnövekedett létszámú hallgató korszerű oktatásához. A további pénzügyi megszorítások a szakmai képzés széteséséhez vezethetnek.

IV.

A harmadik kerekasztal-beszélgetés témája a hazai tudományos könyv- és folyóirat-kiadás volt. A meghívott vendégek között volt Gyurgyák János, az Osiris Könyvkiadó képviselője. A hazai könyvkiadás 1989 és 1991 között jelentős változáson ment keresztül. A kialakult helyzetet a könyvek három kategóriájával jellemezte. Az elsőbe tartoznak azok, amelyeknek van felvevőpiaca, jól eladhatók. Például a tudományos ismeretterjesztő könyvek, a tudományos monográfiák és a felsőoktatási tankönyvek. Ebbe a kategóriába sorolt könyvek szerzői általában jól ismertek, nevük garancia a kiadók számára. A második kategóriába tartoznak a „kvázi” könyvek, amelyek nem kerülnek a könyvesboltokba, nem a kereskedelmi csatornákon keresztül jutnak el az olvasókhoz. Ide tartoznak például egy-egy kutatás vagy tudományos munka végén megjelent kiadványok, melyek szerzői nem kerültek kapcsolatba kiadókkal. A harmadik kategóriába azok a könyvek tartoznak, melyek nem készültek el. Ezek a munkák általában meglévő, pályázati pénzekből készülnek, de a könyv megjelentetése, már nem cél és mód sincs rá. A Gyurgyák János által – csak tájékoztató jelleggel – kiemelt kategóriákat a jelenlévők is alkalmasnak találták a téma megvitatásához. Általános problémaként jelentkezett, hogy a második kategóriába sorolt könyvek, hogyan válhatnak „valós” könyvekké. Többekben felmerült, hogyan alakul a második és a harmadik kategóriába besorolt könyvek helyzete? Mi fog történni a piacon nem eladható könyvekkel? Hogyan jelenhetnek meg fiatal szerzők első, illetve második könyvei?

Megszóltak a tapasztalatok a könyvek minőségi és mennyiségi problémáiról is. A panel résztvevői közt Tamás Pál inkább az utóbbi, Tardos Róbert az előbbi mozzanatot helyezte előtérbe. A vitához szóló Róbert Péter szerint nem annyira mennyiségi, mint minőségi probléma mutatkozik a hazai könyvpiacra, és emellett nem megfelelő a magyar kiadványok nemzetközi megjelenése sem.

A kerekasztal-beszélgetésben résztvevő Terestyéni Tamás a Jel-Kép főszerkesztőjeként a lap sajátos profiljára és a folyóiratok „internetesítésének” néhány általánosabb kérdésére hívta fel a figyelmet.